

Kazimierz Kraj

ZNACZENIE POPULIZMU W WEWNĘTRZNEJ I ZAGRANICZNEJ POLITYCE ROSJI W XXI W.

Wprowadzenie

Populizm¹ jest nieodłącznym towarzyszem społecznej i politycznej historii ludzkości. Towarzyszył człowiekowi w zamierzonych czasach, jest uczestnikiem współczesnego życia politycznego. Głosi poglądy łatwo trafiające do części społeczeństwa, mające silne zabarwienie emocjonalne oraz swoistą, antyintelektualną wymowę. Wyraża tęsknoty za prostymi rozwiązaniami trudnych problemów, zgodne z oczekiwaniami większości. Lansowanie tego rodzaju hasel przede wszystkim ma na celu pozyskanie poparcia społeczeństwa i dzięki temu uzyskanie wpływów, a co za tym idzie – władzy politycznej. Pierwszym historycznym ugrupowaniem politycznym głoszącym te idee byli w starożytnym Rzymie tzw. popularzy (*populares*) poszukujący oparcia w zgromadzeniu ludowym². W czasach nowożytnych w Stanach Zjednoczonych w latach 1891–1896 działała Partia Ludowa³. W Rosji od lat 70. do 90. XIX w. populizm związany był z ruchem narodnickim. Doktryna ta swoje początki brała w ideach Aleksandra Hercena, upatrującego w chłopskich wspólnotach gminnych przyszłego społeczeństwa socjalistycznego.

---

¹ *Populus* (łac.) – lud; w języku rosyjskim pojawiło się zapożyczenie z języka francuskiego – *populaire*. To synonim łacińskiego *popularis* oznaczającego ludowy, powszechny, pospolity. Populizm można więc etymologicznie wyjaśnić jako ludową popularność. O populizmie zob.: *Leksykon politologii*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław 1995, s. 299–300.

² *Ibidem*, s. 300.

³ People's Party.

Populiści jawią się jako opiekunowie dobra narodowego. Populistyczne idee i koncepcje głoszone były przez partie działające w Rosji carskiej na przełomie XIX i XX w., nieobce były partii bolszewickiej i eserowskiej. Metod populistycznych nie unikali też znani i często cenieni współcześni politycy, jak np. Margaret Thatcher czy Ronald Reagan.

W epoce totalitarnej władzy Związku Radzieckiego pole dla populizmu politycznego było zawężone do minimum. Populizm jako ruch polityczny potrzebuje bowiem demokratycznych instytucji: powszechnego prawa wyborczego, równouprawnienia obywateli pozwalającego na partycypację mas jako uczestników procesu politycznego.

Epoka pierestrojki, która zaczęła się w 1985 r., pozwoliła zabłysnąć populizmowi jego wszystkimi barwami. Wybory deputowanych ludowych ZSRR, a zarazem RSFR odbywały się na fali populizmu. Deputowani ludowi podczas swoich kampanii złożyli tyle obietnic, że gdyby je próbować spełnić, trzeba byłoby mieć ponad 3 tryliony rubli, co przewyższało pięciokrotnie ówczesny produkt krajowy brutto ZSRR. Populistyczne hasła i chwytły były też stosowane podczas wszystkich kampanii politycznych Borysa Jelcyna. Po zdobyciu prezydentury Jelcyn wydał np. dekret nr 1 „O najpilniejszych środkach dla rozwoju wykształcenia RSFR”, który mówił, że zakres polityki dotyczący wykształcenia ma charakter priorytetowy. W sferze finansowej okazał się on tylko zapisem na papierze. Jak stwierdził jeden z rosyjskich badaczy populizmu Aleksander Malko, akty normatywne wydawane przez prezydenta FR⁴ szły falą, jeden za drugim, a ich populistyczna wymowa nie zniknęła.

Innym przykładem populizmu, mimo szlachetnych intencji tym razem władzy ustawodawczej, było przyjęcie przez Zjazd Deputowanych Ludowych FR 13 marca 1993 r. postanowienia „O ogólnorosyjskim referendum”, w którym w drugim punkcie tego dokumentu zdecydowano o przekazaniu 20 mld rubli z sumy przeznaczanej na referendum, na budowę mieszkań dla wojskowych. Była to dodatkowa kwota, powyżej środków przewidzianych w budżecie Rosji na 1993 r. Była to decyzja świadcząca o trosce o byt żołnierzy, ale z drugiej strony tak naprawdę mająca wymowę populistyczną. Narastająca w tych latach walka polityczna powodowała swoistego rodzaju rywalizację na populistyczne hasła na potrzeby zdobywania głosów wyborców. Przykładowo, w zawodach o to, kto rozda narodowi więcej dóbr – prezydent wydał dekret o indeksacji oszczędności, ale deputowali ludowi przyjęli w tej materii jeszcze korzystniejsze postanowienie, na swój rachunek. Podobna sytuacja miała miejsce w przypadku decyzji o podniesieniu płacy minimalnej, przeliczeniu emerytur oraz wykorzystaniu środków finansowych dla oficerów. Tego rodzaju postępowanie można nazwać prawnym populizmem. Widać więc, że jednym z ważniejszych elementów nośnych politycznej konstrukcji Federacji Rosyjskiej w pierwszych latach jej istnienia stał się populizm, głoszony przez wszystkich uczestników procesu politycznego, od lewa do prawa.

⁴ Chodzi o Borysa Jelcyna.

Populizm i autorytaryzm w FR – próba definicji

We współczesnej Rosji autorytaryzm i populizm są nieodłącznymi towarzyszami. Po nieudanym puczu Giennadija Janajewa, jak stwierdził Edward Lucas, wydawało się, że potęga Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego (KGB) została złamana. Partia komunistyczna nie powróciła do władzy. Reformatorzy, którzy stanęli na czele władz, kierowani przez Borysa Jelcyna, nie sprościli zadaniu. Ich działania obnażyły niekompetencję i słabość, a nawet sprzedajność tych ludzi. Wielkie wpływy w otoczeniu Jelcyna uzyskali nowi potentaci finansowi nazwani oligarchami, pokazując, że tak naprawdę rządzą nieliczni i wybrani.

Dodatkowym cieniem nad demokratycznym państwem, jakim miała być Rosja, okazał się sposób utrzymywania się przy władzy Borysa Jelcyna i jego współpracowników. Październik 1993 r. pokazał, że chwalony przez Zachód demokratyczny przywódca Rosji nie zawaha się użyć czołgów do ostrzału budynku parlamentu, w którym znajdowali się jego polityczni przeciwnicy (4 października 1993 r. wojsko dokonało szturm na siedzibę parlamentu). Jelcyn utrzymał władzę⁵ kosztem ponad 150 ofiar po obydwu stronach konfliktu oraz dzięki aresztowaniu przywódców opozycji. Kolejnymi działaniami, niemającymi nic wspólnego z demokracją, były fałszerstwa przy referendum w sprawie konstytucji. Trzy lata później podczas wyborów w 1996 r. ciężko chory Jelcyn pokonał swojego rywala Giennadija Ziuganowa⁶ dzięki manipulacji mediami, swoim wizerunkiem oraz sposobem liczenia głosów. Sprawowana w ten sposób władza zdyskredytowała w oczach społeczeństwa prozachodnią politykę Borysa Jelcyna, funkcjonowanie systemu wielopartyjnego oraz gospodarkę rynkową jako mechanizm podnoszący poziom życia ludności.

„Demokratyczne” sprawowanie władzy zostało skojarzone przez obywateli FR z demokracją dla nielicznych – demokracją oligarchiczną. Oligarchowie ze swoimi portfelami nabitymi pieniędzmi z kuponowej prywatyzacji byli silniejsi niż instytucje państwa. Oni dyktowali warunki jego funkcjonowania.

Ich władza oraz metody jej sprawowania przez Borysa Jelcyna były w rzeczywistości częściowo autorytarne i w dużej mierze populistyczne. Andranik Migranian wyróżnił trzy podstawowe fazy reżimu Borysa Jelcyna. Pierwsza, trwająca do 1993 r., charakteryzowała ustrój Federacji jako tzw. demokrację delegatywną (przejściową). Charyzmatyczny i cieszący się popularnością prezydent, opierający się na słabych instytucjach politycznych, nie był w stanie przeprowadzić zapowiadanych przez siebie reform, co doprowadziło do osłabienia charyzmy i obniżyło społeczne poparcie dla niego. Aby utrzymać się u władzy został zmuszony do

⁵ Decyzja B. Jelcyna dotycząca rozwiązania parlamentu została uznana przez Sąd Konstytucyjny Rosji za niezgodną z prawem. Sędziowie podkreślili, że był to konflikt personalny spowodowany różnicą zdań między władzą wykonawczą a ustawodawczą, między przeszłością a przyszłością. Prezydent naruszył konstytucję, lecz zrobił to w interesie obywateli, obrony ich praw oraz w imię kontynuowania reform.

⁶ O formowaniu się systemu partyjnego w Rosji lat 90. XX w. zob.: A. Stelmach, *Zmiana i stabilność w systemie politycznym współczesnej Rosji*, Poznań 2003, s. 108–150.

szukania sprzymierzeńców, co wpłynęło na decentralizację władzy państwowej, ustępstwa na rzecz lokalnych elit politycznych i gospodarczych. Drugiej fazie rządów prezydenta z Uralu towarzyszył zanik charyzmy i potencjału mobilizacji politycznej, przy równoczesnym braku zagrożenia ze strony radykalnych sił politycznych pragnących częściowego przywrócenia systemu radzieckiego⁷. Prowadzona na masową skalę prywatyzacja, przekazywanie majątku państwowego wybranym osobom spowodowało, że władza skupiła się na budowaniu klienteli, która miała stanowić oparcie dla rządzących. Elity gospodarcze i polityczne walczyły ze sobą o pieniądze, wpływy i władzę. Narastały tendencje separatystyczne, prowincje prowadziły własną politykę lekceważąc władzę Kremla. Zdaniem Migraniana, upadek władzy centralnej zrodził uludę istnienia demokracji. Prezydencki system sprawowania władzy stał się faktycznie fikcją. Trzecia faza reżimu Jelcyna obejmuje okres od zwycięstwa w wyborach prezydenckich w 1996 r., kiedy państwo straciło zdolność sprawowania władzy centralnej a „oligarchowie sprywatyzowali instytucje państwa, rząd, administracje prezydencką i samego prezydenta – ściślej mówiąc jego rodzinę”⁸. Tak powstał nieformalny ośrodek władzy określany powszechnie mianem „rodziny”⁹, który obejmował nie tylko krewnych Jelcyna, ale też najważniejszych oligarchów kontrolujących finanse i przemysł, a także sporą część mediów.

Wszystkie działające w Rosji partie polityczne, szczególnie w latach 90. ubiegłego stulecia, gdy ich liczba szła w setki, w swoich programach odwoływały się do haseł populistycznych. Przykładem działań populistycznych mogą być ówczesnie dwie największe partie opozycyjne: Komunistyczna Partia Federacji Rosyjskiej oraz Liberalno-Demokratyczna Partia Rosji, kierowana przez Władimira Żyrynowskiego. Komunistyczna Partia Federacji Rosyjskiej głosiła program opowiadający się za spowolnieniem reform oraz szerokim interwencjonizmem państwowym. W programie KPFR chodziło o odwołanie się do tradycji, podkreślanie tożsamości narodowej oraz nałożenie na państwo szerokiego zakresu funkcji opiekuńczych¹⁰. Z kolei partia Żyrynowskiego opowiadała się za umocnieniem państwa, akcentowała konieczność silnej władzy prezydenckiej. Według jej założeń, gospodarkę miała napędzać produkcja uzbrojenia i jego eksport. Podstawowym zadaniem państwa miała być walka z bezrobociem. LDPR¹¹ żądała ograniczenia prywatyzacji i krytycznie odnosiła się do demokratyzacji życia politycznego. Po dojściu do władzy obiecywała natychmiastowe podniesienie poziomu życia.

⁷ Dryfowanie ku konsolidacji wojskowo-biurokratycznej.

⁸ M. Broda, *Putińskie antidotum*, [w:] *Rosja w okresie prezydentury Władimira Putina*, red. A. Stępień-Kuczyńska, S. Bieleń, Toruń 2008, s. 45.

⁹ Sposób funkcjonowania „rodziny” B. Jelcyna przypomina strukturę mafijną (mafia sycylijska), na czele której stał don, jego doradca (consigliere) oraz zaufani capo. Rolę doradcy można przypisać Borysowi Bieriezowskiemu, który łączył sprawowanie władzy nad swoim imperium gospodarczym z funkcjami państwowymi (zastępca sekretarza Rady Bezpieczeństwa FR).

¹⁰ R. Bäcker, *Rosyjskie myślenie polityczne za czasów prezydenta Putina*, Toruń 2007, s. 92–118.

¹¹ *Ibidem*, s. 119–129.

Populizm stał więc praktycznie u początku wszystkich posunięć zarówno partii politycznych, jak i władzy państwowej. Z biegiem czasu w wyniku nieskuteczności liberalnej formy i demokratycznej formy rządów, do autorytarnych sposobów sprawowania władzy sięgnął również Borys Jelcyn. Sam wychowany i pracujący w systemie władzy, w którym obowiązywało bezwzględne podporządkowanie się obywateli decyzjom organów państwowych, próbował metodami autorytarnymi sprawować i utrzymać władzę. Zaś pseudodemokratyczne pozory miały skryć plutokratyczną rzeczywistość, w trakcie której dokonywana była grabież majątku państwowego¹².

Taką spuściznę otrzymał Władimir Władimirowicz Putin obejmując władzę prezydencką w południe 31 grudnia 1999 r. Dostał w spadku niedemokratyczne przeciw państwo, pozbawione realnej centralnej władzy państwowej, pogrążone w chaosie, poczuciu bezsilności i ogólnego krachu oraz fizycznego strachu wywołanego wojną w Czeczenii, wypadkami w Dagestanie i zamachami w Moskwie. Jak napisał Jelcyn w swoich pamiętnikach, Putin dał ludziom w imieniu państwa gwarancje osobistego bezpieczeństwa, uwierzyli mu, że to właśnie on może stanąć w ich obronie. Dzięki temu zdobył ogromną popularność¹³.

Aby osiągnąć swoje cele, Putin zmuszony został do wykorzystania dwóch nierozzerwalnych narzędzi politycznych: działań populistycznych oraz autorytarnego sposobu sprawowania władzy. Dla Putina jednym z najważniejszych zadań było podniesienie sprawności aparatu administracyjnego władzy. Położył kres wszechwładzy elit regionalnych i lokalnych oraz panujących tam baronów – gubernatorów i prezydentów. Odbudował struktury pionowe państwa, a poprzez powołanie obwodów federalnych, wprowadził wspólną przestrzeń prawną na terytorium całego państwa. Odebrał oligarchom wpływy we władzach federalnych, a „rodzina” przestała być centrum nieformalnej władzy.

W wystąpieniu programowym podczas zjazdu prokremlowskiej partii Jedność w styczniu 2000 r. używał takich pojęć, jak „duchowa przestrzeń Rosji” czy mówił o wrogich poczynaniach wielu państw prowadzących z Rosją wojnę informacyjną. Według Putina, receptą na Rosję zagrożoną upadkiem ma być zwiększenie roli i funkcji państwa w gospodarce i społeczeństwie. Jednocześnie posługiwał się pojęciami technicznymi i ekonomicznymi, mówił o otwartości Rosji na współczesny świat i postępującej integracji gospodarki rosyjskiej ze strukturami ponadnarodowymi.

Wystąpienie to miało charakter eklektyczny i jego logiczna niezborność była celowa, gdyż prezydentowi Rosji niezbędne było poparcie różnych środowisk politycznych. Stąd w jego wystąpieniu odwołania do wielu prądów ideowych – od nacjonalistycznych po demokratyczne, od okcydentalizmu do antyokcydentalizmu. Jedną z wielu burzliwych dyskusji wywołało stwierdzenie Putina, że silna władza w Rosji to demokratyczne, prawne i zdolne do działań prawnych państwo federa-

¹² M. Broda, *Putińskie...*, s. 43.

¹³ Б. Ельцин, *Президентский марафон*, Москва 2000, s. 368–369.

cyjne. Myśl ta została w programie wyborczym przedstawiona jako konieczność wprowadzenia dyktatury prawa¹⁴.

Putin był przeciwieństwem swojego poprzednika: zdrowy, wysportowany, niewiele pijący, w przeciwieństwie obdarzonego przydomkiem „Dwururki z Uralu” Jelcyna, znający języki obce, obyty w świecie, logicznie i jasno się wysławiający – dał obywatelom Federacji Rosyjskiej nadzieję uchronienie Rosji przed chaosem i rozpadem. Jedną z pierwszych jego znanych, czysto populistycznych wypowiedzi, było stwierdzenie, że „Jeżeli złapiemy ich [terrorystów – K.K.] w toalecie, to i w kiblu będziemy ich moczyć i topić¹⁵”.

Program polityczny Władimira Putina – realpolitik czy populizm

Program polityczny Władimira Putina był prosty, choć w realizacji okazał się niezwykle trudny. Podstawowym zadaniem następcy Borysa Jelcyna było ustabilizowanie sytuacji wewnętrznej oraz uporządkowanie polityki zagranicznej. Putin wykonał to zadanie z nadatkiem. Szybko i sprawnie uporządkował stosunki wewnętrzne, wyprowadził Rosję z izolacji na arenie międzynarodowej i nawiązał stosunki globalne. Doprowadził do tego, że w niektórych dziedzinach, zwłaszcza w energetyce, Federacja sama może kreować swoją politykę. Istniejąca nadal słabość gospodarcza Rosji jest spowodowana niskim poziomem inwestycji oraz rozwoju technologicznego. Na potrzeby kampanii wyborczej w 2000 r. powstał napisany przez Hermana Grafa program – „Strategia rozwoju Federacji Rosyjskiej do 2010 r.” Podstawowymi tam wyznaczonymi celami były: modernizacja gospodarki, zmiany w polityce makroekonomicznej, reformy w sferze socjalnej, zreformowanie organów władzy. Kolejnymi ważnymi działaniami miało być zagwarantowanie praw własności, zapewnienie konkurencji rynkowej i niedopuszczenie do monopolizacji rynków oraz stworzenie odpowiadającej współczesnym wymaganiom infrastruktury rynkowej, a przede wszystkim godnych zaufania instytucji finansowych.

Swoją faktyczny program polityczny i ekonomiczny przedstawiał Putin podczas dorocznych przesłań do Zgromadzenia Narodowego. Odpowiadając w marcu 2000 r. na pytanie dziennikarza z gazety „Kommiersant”, „Dlaczego wszyscy myślą, że zaraz po wyborach pan wszystko radykalnie zmieni. Chce pan rzeczywiście zmienić wszystko i wszędzie?”, Putin stwierdził: „Tego nie powiem¹⁶”. W przeciwieństwie do pewnej nielogiczności wystąpienia programowego podczas zjazdu partii Jedność, wypowiedzi dla Zgromadzenia Federalnego miały charakter prze-

---

¹⁴ Zdaniem R. Beckera, polscy krytycy posługują się stereotypami na temat funkcjonowania Rosji. Inaczej widzi to znawca Rosji Andrzej de Lazari, który postawił tezę, że dzięki temu hasłu, W. Putin może być zaliczony tradycji rosyjskiego okcydentalizmu.

¹⁵ Wypowiedź z września 1999 r.

¹⁶ Za: A. Паp, *Владимир Путин «Немец» в Кремле*, Москва 2002, s. 280.

myślany, jednolity i spójny. Podstawowymi założeniami polityki Putina były: wysoki poziom życia obywateli, dojrzała demokracja, rozwinięte społeczeństwo obywatelskie i umocnienie pozycji Rosji w świecie. Przedstawiane w wystąpieniach cele miały być uzupełniane przez takie wartości, jak wolność i demokracja, sprawiedliwość, prawo i praworządność¹⁷. Prezydent cytował też znakomitych rosyjskich uczonych, w tym Polaka, profesora Leona Petrażyckiego¹⁸. O realizmie politycznym czasów prezydentury Władimira Putina świadczy sposób, w jaki uprawiał politykę zagraniczną oraz zapisy takich dokumentów, jak „Koncepcja bezpieczeństwa narodowego z 2000 r.” czy doktryna wojenna. Wynikało z nich, że Rosja nie dąży do odbudowy statusu supermocarstwa, lecz chce zdobyć dominującą pozycję na obszarze euroazjatyckim. Jest to zatem plan realistyczny, koncentrujący się na działaniach na rzecz świata wielobiegunowego, w którym dominują równorzędne mocarstwa regionalne. Główną rolę w rozstrzyganiu problemów o charakterze światowym w myśl rosyjskich koncepcji odgrywać miała Rada Bezpieczeństwa ONZ. Podpisania przez Putina w czerwcu 2000 r. „Koncepcja polityki zagranicznej FR” podkreślała tendencję do stworzenia jednobiegunowej struktury stosunków światowych, z gospodarczą i militarną dominacją Stanów Zjednoczonych¹⁹. Rosja jednocześnie zajmowała negatywne stanowisko w sprawie rozszerzenia NATO.

Podobnie doktryna wojenna wskazywała NATO jako potencjalnego przeciwnika. Putin i jego najbliższe otoczenie – wywodzące się i ukształtowane przez służby specjalne²⁰ – myśli i działa w sposób wysoce pragmatyczny, by nie rzec utylitarny. Dlatego na ich działania nie miały wpływu idee czy mity historyczne, liczy się jedynie ich użyteczność przy realizacji planu (od)budowy pozycji Rosji na arenie międzynarodowej²¹.

Do pełnego sukcesu politycznego w momencie obejmowania władzy brakowało Putinowi oraz jego ekipie zaplecza politycznego w postaci partii mającej znaczące wpływy w Dumie. Okres smuty Jelcynowskiej charakteryzował się bowiem rozdrobnieniem i ciągłymi zmianami na scenie politycznej, swoistym *danse*

---

¹⁷ Законность.

¹⁸ Leon Petrażycki (1867–1931), polsko-rosyjski prawnik, socjolog prawa, filozof, etyk i logik, traktowany w Rosji jako wybitny uczony rosyjski, profesor Uniwersytetu Petersburskiego oraz Uniwersytetu Warszawskiego.

¹⁹ Wydaje się, że koncepcja jednobiegunowego świata upadła po 11 września 2001 r., kiedy to USA rozpoczęły trwającą do dziś wojnę z terroryzmem. W jej wyniku państwo aspirujące do roli jedyne supermocarstwa oraz żandarma świata, zostało pchnięte na skraj bankructwa. Okazało się, że nie jest w stanie unieść ciężaru dwóch regionalnych wojen. Swoimi działaniami doprowadziło też do zaognienia stosunków z krajami muzułmańskimi. Bezmyślne obalenie Saddama Husajna odsłoniło południową flankę Izraela, jedyne realnego sojusznika USA na Bliskim Wschodzie. Po obecnym przewrocie w Egipcie, nowe władze, w których najprawdopodobniej dużą rolę będzie odgrywało Stowarzyszenie Braci Muzułmanów, a nie młodzież posługująca się Twitterem, zagrożona będzie też zachodnia granica Izraela. Nowe władze egipskie nie będą bowiem, jak poprzednie, zwalczały przemytu do strefy Gazy i przemieszczania się bojówek terrorystycznych.

²⁰ Więcej zob.: K. Kraj, *Rola i znaczenie służb specjalnych w polityce bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej*, [w:] *Wymiary bezpieczeństwa na progu XXI wieku. Między teorią a praktyką*, red. A. Zaremba, B. Zapala, Toruń 2010, s. 110–123.

²¹ Na bazie posłań do Zgromadzenia Federalnego powstał slogan przedwyborczy ukuty przez partię Jedyną Rosja: „Plan Putina”. Funkcjonuje on w jej dokumentach programowych.

macabre partii politycznych²². Takim zapleczem Putina stała się partia Jedinaja²³ Rossija, która powstała podczas zjazdu zjednoczeniowego 1 grudnia 2001 r. w Moskwie. Początkiem procesu było wspólne oświadczenie liderów partii Jedinstwo i Otieczestwo, Siergieja Szojgu i Jurija Łużkowa z 12 kwietnia 2001 r. Podczas III Zjazdu Ogólnorosyjskiej Organizacji Społecznej Sojuz Jedinstwo i Otieczestwo, delegaci podjęli decyzję o utworzeniu Ogólnorosyjskiej Partii Jedinstwo i Otieczestwo. Współprzewodniczącymi wyższej rady partii zostali S. Szojgu, J. Łużkow i M. Szajmijew. W listopadzie 2002 r. przewodniczącym partii został Borys Gryzłow. Drugi zjazd partii (marzec 2003 r.) wydał manifest tej partii „Jedinaja Rossija – Droga narodowego sukcesu”. Podczas tego zjazdu zatwierdzono również listę kandydatów partii w wyborach do Dumy. Podczas czwartego zjazdu partii w grudniu 2003 r. jednogłośnie poparto kandydaturę Władimira Putina na stanowisko prezydenta FR oraz zmieniono nazwę partii na Ogólnorosyjską Partię Jedinaja Rossija²⁴. Partia zwyciężyła w wyborach parlamentarnych 2003 r. i 2007 r., zdobywając większość konstytucyjną w Dumie. Od 7 maja 2008 r. przewodniczącym jest Władimir Putin.

Za Romanem Bäckerem można wyróżnić etapy w programowym postrzeganiu Jedinaj Rossiji. W latach 2001–2003 partia sytuowała się na poziomie europejskich demokratycznych i pragmatycznych organizacji, której aksjomatem były: godność ludzka, wielopodmiotowość i wyższość społeczeństwa obywatelskiego nad pozostałymi formami organizacji życia zbiorowego. W programie jednym ze szczegółów poruszanych problemów jest jednak konieczność istnienia silnego państwa, do czego ma prowadzić współpraca wszystkich organów władzy, w tym władzy sądowniczej²⁵. Już w programie wyborczym z września 2003 r. partia prezentowała się jako ugrupowanie profesjonalistów, pragmatyków i centrystów, chociaż niepozbawione populistycznych haseł, w rodzaju obietnicy 8% wzrostu PKP rocznie po zwycięstwie wyborczym. Hasłami wyborczymi Jedinaj Rossiji były ówczesnie: porządek, rządy prawa, rozwój i sprawiedliwość²⁶. Analiza dokumentów kolejnych zjazdów partii jasno wskazuje, że Jedinaja Rossija jest klasyczną partią władzy, której podstawowym zadaniem jest wspieranie działań prezydenta (obecnie premiera) Władimira Putina i jego następcy, Dmitrija Miedwiediewa. W obecnym wydaniu jest to partia statokratyczna, której podstawowym celem jest stabilizacja sceny politycznej oraz centralizacja władzy. Warto zaznaczyć, że podczas kolejnych zjazdów partii (VII i XI) nastąpiło zjednoczenie z Rosyjską Zjednoczoną Partią Przemysłową oraz Agrarną Partią Rosji.

²² A. Stelmach, *Zmiana i stabilność...*, s. 108–150.

²³ Jak słusznie zauważył R. Bäcker, używana w polskim piśmiennictwie nazwa Jedna Rosja nie odzwierciedla znaczenia słowa *единый*, które w języku rosyjskim oznacza: jedyny, niepodzielny, wspólny, jednolity, nie licząc też slangowego wyrażenia oznaczającego bilet miesięczny.

²⁴ O historii partii zob. jej stronę internetową: www.er.ru.

²⁵ Nie ma trójpodziału władzy, co zresztą jest widoczne w zapisach konstytucji uchwalonej w 1993 r., a opracowanej na potrzeby „demokracji” Borysa Jelcyna, zob. więcej: R. Bäcker, *Rosyjskie myślenie...*, s. 62–64.

²⁶ *Ibidem*, s. 64–65.

Najnowszy programowy dokument Jedynoj Rossiji powstał na XI Zjeździe partii w listopadzie 2009 r.; mówi o ideologii partii, którą jest rosyjski konserwatyzm rozumiany jako ideologia stabilizacji, rozwoju, stałej twórczej odnowy społeczeństwa bez stagnacji i rewolucji. Konserwatyzm w tym wydaniu jest ideologią sukcesów narodu, zachowania i modernizacji Rosji na podstawie jej własnej historii, kultury i duchowości. Ideologia ta może wyzwolić Rosję od jej zastarzałych niedomogów, rozbić przeszkody na drodze do innowacji i nowych osiągnięć. Celem jest zbudowanie nowej, swobodnej, kwitnącej, silnej Rosji na bazie wartości i interesów ogółu. Zasadniczą wartością tej ideologii jest miłość do Ojczyzny, silna rodzina, zdrowy tryb życia, profesjonalizm i obywatelska solidarność. Prynypialną zasadą partii jest hasło: *Сохранить и приумножить* („Zachować i zwiększyć”). Absolutnym priorytetem w działalności partii jest człowiek, jego prawa, mające dla jej działań bezwarunkową i najwyższą wartość. Są to: wolność słowa, wolność przemieszczania się, dostęp do dóbr kultury, prawo do mieszkania i zabezpieczenia socjalnego. Dokument programowy składa się z preambuły i trzech części: „Rosję mamy jedną”, „Rosja to my” i „Rosja – nasza przyszłość”, w których przedstawione zostały zadania do realizacji. Hasła programowe to: Pamięć historyczna i historyczna odpowiedzialność; Wielkie mocarstwo w globalnym świecie; Silna rodzina podstawą społeczeństwa; Kultura Rosji – godność i majątek; Społeczeństwo informacyjne – wolność i odpowiedzialność środków masowego przekazu; Zdrowe społeczeństwo, rosnąca długość życia; Klasa średnia, partnerstwo socjalne, jedność pokoleń; Młodzież Rosji – jej sukces sukcesem kraju; Wartościowe wykształcenie dla każdego; Narodowy system innowacyjny drogą do nowego; Zasoby Rosji – wykorzystywać rozumnie; Modernizacja zarządzania państwowego: państwo dla obywateli itd.²⁷

Na podstawie tych kilku przytoczonych przykładów można stwierdzić, że dokumenty programowe partii są przygotowywane zgodnie z doraźnymi, czytaj – przedwyborczymi – potrzebami partii. Analiza podanych wyżej przykładów haseł z programu partii wskazuje, że część z nich ma charakter populistyczny i propagandowy, jak np. Społeczeństwo informacyjne – wolność i odpowiedzialność środków masowego. Jedinaja Rossija uważa rozwój technologii informacyjnych za jedno z ważniejszych zadań. Technologie te powinny być dostępne dla wszystkich warstw społecznych, a szczególnie dla małego biznesu. Cenzura jest nie do przyjęcia, ale z drugiej strony partia optuje za wprowadzeniem mechanizmu ochrony społeczeństwa przez informacjami niosącymi uszczerbek dla jego moralnego i psychicznego zdrowia.

Inny przykład – klasa średnia ma stanowić w 2020 r. nie mniej niż 60% ludności Rosji (hasło: Klasa średnia, partnerstwo socjalne, jedność pokoleń). Jest to jedno z kluczowych, zdaniem partii, jej zadań. Powstaje tylko pytanie, na ile realistyczne, a na ile mające wymiar populistyczno-propagandowy. Do 2020 r. ma

---

²⁷ Zob.: „Россия: сохраним и приумножим!, Програмный документ партии «Единая Россия», XI Съезд партии 21 ноября 2009 года”, Санкт-Петербург [wydruk w posiadaniu autora].

być również obniżona nie mniej niż do 40% energochłonność gospodarki rosyjskiej, z uwzględnieniem rosyjskich technologii i odpowiedniej bazy przemysłowej. Również w ciągu 11 lat, od przedstawienia programu, ma 4–5-krotnie wzrosnąć liczba przedsiębiorstw stosujących innowacyjne technologie, a wydajność pracy w kluczowych gałęziach gospodarki nie mniej niż czterokrotnie.

Projektem o niewątpliwie populistycznym charakterze jest propozycja przewodniczącego Jedynoj Rossiji, przedstawiona podczas regionalnej konferencji partii w Wołgogradzie 6 maja 2011 r. Lider partii jest przekonany, że w procedurze doboru kandydatów w grudniowych wyborach do Dumy powinni uczestniczyć bezpartyjni stronnicy Jedynoj Rossiji. W związku z tym zaproponował powołanie Ogólnorosyjskiego Frontu Narodowego. Front ma być ponadpartyjną strukturą, w której nie przewiduje się żadnej przywódczej lub zarządzającej władzy. Powołana została Rada Koordynacyjna OFN, która ma się zbierać raz na miesiąc (półtora). Do rady m.in. weszli przedstawiciele związku studentów Uniwersytetu Moskiewskiego, Związku Specjalistów Budowy Maszyn, Związku Transportowców, Ogólnorosyjskiego Towarzystwa Pedagogicznego, Rosyjskiego Związku Weteranów Afganistanu, Związku Kobiet Rosji, międzyregionalnej społecznej organizacji automobilistów Wolność Wyboru, organizacji weteranów sił zbrojnych FR, stowarzyszenia gospodarstw chłopskich, Młodej Gwardii Jedynoj Rossiji, Federacji Niezależnych Związków Zawodowych Rosji, Rosyjskiego Związku Przemysłowców i Przedsiębiorców, organizacja małej i średniej przedsiębiorczości i Izby Przemysłowo-Handlowej. Już sam skład Rady Koordynacyjnej wskazuje podstawowe zadanie, którym ma być utrzymanie konstytucyjnej większości w Dumie. Cała działalność Frontu, jego tworzenie, łącznie z działaniami rutynowymi, ma się odbywać, zgodnie z deklaracją Putina, na oczach społeczeństwa rosyjskiego.

Pozostałe partie reprezentowane w parlamencie: Komunistyczna Partia Federacji Rosyjskiej, Liberalno-Demokratyczna Partia Rosji i Sprawiedliwa Rosja, nie zamierzają przyłączyć się do Frontu Narodowego i sceptycznie oceniają ideę jego powstania. Według słów samego Putina, to prezydent Rosji Dmitrij Miedwiediew popiera powstanie Frontu i podejmowane działania.

Strategia bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej

Jest to dokument będący przedłużeniem koncepcji polityki zagranicznej i ma stanowić podstawy dla kolejnych dokumentów, takich jak np. Strategia zagwarantowania bezpieczeństwa żywnościowego Rosji do 2020 r. Praktycznie w każdym dokumencie tej rangi, niezależnie od państwa, które go wydało, można znaleźć treści populistyczne. Odnosi się to również do wspomnianej wyżej strategii. W założeniach ogólnych napisano:

Rosja przezwyciężyła następstwa systemowego kryzysu politycznego i społeczno-gospodarczego z końca XX w. – zahamowała spadek poziomu i jakości życia rosyjskich obywateli, obroniła się przed naporem nacjonalizmu, separatyzmu i terroryzmu międzynarodowego, zapobiegła dyskredytacji ustroju konstytucyjnego, zachowała suwerenność i integralność terytorialną, odbudowała możliwości w zakresie rozwijania swojej zdolności konkurencyjnej i obrony interesów narodowych jako kluczowy podmiot kształtujących się wielobiegunowych stosunków międzynarodowych²⁸.

Analizując ten fragment strategii bezpieczeństwa widać, że nie wszystkie jego zapisy są wiarygodne i odpowiadają rzeczywistości. Na pytanie, czy obroniła się ona przed naporem separatyzmu, terroryzmu i nacjonalizmu, można odpowiedzieć, że raczej nie: zwalczanie tych trzech zagrożeń nie zostało zakończone, choćby w świetle ostatnich zamachów terrorystycznych, zaostrzającej się ponownie nierozwiązanej sytuacji na Kaukazie Północnym. Ostatni kryzys gospodarczy, który dotknął cały świat, w tym i Rosję, pokazał, że nie przezwyciężyła ona do końca trapiących ją następstw kryzysu społeczno-gospodarczego początków XXI w. Przejściowy spadek cen surowców na rynkach światowych zmniejszył rezerwy finansowe państwa²⁹, a rosyjska gospodarka znacznie ucierpiała³⁰. Również stwierdzenie, że Rosja powróciła jako kluczowy podmiot na scenę międzynarodową nie odpowiada stanowi faktycznemu. Rosja jest bardzo ważnym, ale nie najważniejszym aktorem na międzynarodowej scenie politycznej. Tak więc, jak widać, populistyczne chęćstwo wkrada się do zapisów w programowych dokumentach Rosji. Populistyczne jest nieustanne szermowanie zagrożeniem ze strony NATO, gdyż pakt ten jest uwikłany w przegrany konflikt w Afganistanie, którego następstwa będą przez lata odczuwane przez członków sojuszu – uczestników krucjaty antyterrorystycznej. Kolejnym chybionym zarzutem są uwagi skierowane w kontekście militaryzacji kosmosu przez USA (tarcza antyrakietowa G. W. Busha), odrzucona w tym kształcie przez Baracka Obamę. Analitycy kremlowscy doskonale przecieź zdają sobie sprawę z sytuacji finansów publicznych USA: z ogromnego zadłużenia tego kraju, co na długie lata oddala perspektywę takiej militaryzacji kosmosu, która mogłaby zagrozić poważnie bezpieczeństwu Federacji Rosyjskiej.

Koncepcja polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej

„Koncepcja polityki zagranicznej FR” z 12 lipca 2008 r. jest kontynuacją i rozszerza postanowienia wcześniejszego dokumentu z czerwca 2000 r. Przedstawia mię-

---

²⁸ Fragment strategii w tłumaczeniu Małgorzaty Zarębskiej – eksperta Zespołu Bezpieczeństwa i Obronności Ośrodka Studiów Wschodnich w Warszawie.

²⁹ Wydarzenia w krajach arabskich spowodowały drastyczny wzrost cen ropy – do długo utrzymującego się poziomu powyżej 100 dolarów za baryłkę. Odbije się to pozytywnie na stanie gospodarki rosyjskiej, choć nastąpiło to nie bez perturbacji na rynku krajowym (producenci ropy naftowej, ze względu na dużo wyższe ceny światowe, obniżyli dostawy).

³⁰ W pierwszym półroczu 2009 r. PKB Rosji obniżył się o 10,4% w porównaniu z tym samym okresem roku poprzedniego, produkcja przemysłowa spadła o prawie 15%, a inwestycje o 18%.

dzynarodowe uwarunkowania działalności Rosji dla jej polityki zagranicznej. Jest to dokument pragmatyczny, racjonalnie oceniający możliwości realizacji założeń polityki zagranicznej FR. Zakłada aktywny udział Rosji w rozwiązywaniu problemów współczesnego świata. Przeprowadzona tutaj analiza zapisów koncepcji prowadzona pod kątem wpływu populistycznych haseł nie doprowadziła do znalezienia w tekście ustępów populistycznych. W przeciwieństwie do tekstu „Strategii bezpieczeństwa narodowego”, nie widać niespójności wynikającej ze ścierających się w łonie aparatu grup związanych ze strukturami siłowymi lub resortami ekonomicznymi. Tekst koncepcji buduje spójną wizję polityki zagranicznej, która jest faktycznie i konsekwentnie realizowana przez obecne władze. Druga jej część, zajmująca się analizą polityki zagranicznej Rosji i współczesnego, gwałtownie zmieniającego się świata wskazuje takie cechy polityki rosyjskiej, jak jej zrównoważoną i wielostronną naturę. Z powodu geopolitycznego położenia, polityka zagraniczna ma na celu wzmacnianie i podkreślanie roli Rosji jako jednego z najważniejszych państw świata. Rosja jest świadoma swojej odpowiedzialności za bezpieczeństwo światowe i jest gotowa do współpracy w tym zakresie z innymi państwami.

Rosja w polityce zagranicznej i radzeniu sobie z problemami globalnymi, w myśl koncepcji (jej część trzecia) będzie kierować się rządami prawa w stosunkach międzynarodowych, koniecznością zaostrzania środków bezpieczeństwa na świecie, współpracą ekonomiczną i związaną z ochroną środowiska i klimatu oraz współdziałaniem w dziedzinie humanitarnej i z poszanowaniem praw człowieka i wolności na świecie. W zapisach tej części można się doszukać pewnych znamion populizmu, szczególnie w kwestiach związanych z poszanowaniem wolności i praw człowieka na świecie.

Podsumowanie

Z przytoczonych powyżej przykładów widać, że populistyczne działania są głównie wykorzystywane na użytek wewnętrzny. W czasach prezydentury Borysa Jelcyna działania populistyczne odgrywały istotną rolę w sprawowaniu i utrzymywaniu się przy władzy jego obozu politycznego. Władimir Putin jeszcze jako premier i pełniący obowiązki prezydenta odwoływał się do chwytów populistycznych, mających przynieść mu niezbędną popularność przed wyborami. Gdy obejmował stanowisko premiera w sierpniu 1999 r., jego notowania oscylowały wokół 2,5%. W październiku wystrzeliły do około 20%, a w styczniu osiągnęły 50%. Przyczyniły się do tego w równej mierze posunięcia o charakterze propagandowym, populistycznym oraz zdecydowanie, którym wykazał się w działaniach podjętych w związku z zamachami terrorystycznymi w Moskwie. Dosłownie kilka godzin po objęciu obowiązków prezydenta, Putin na pokładzie samolotu wojskowego w noc sylwestrową poleciał do walczących w Czeczenii żołnierzy.

Do czysto populistycznych działań Putina zaliczyć można coroczne spotkania z telewidzami i udzielanie na tym forum odpowiedzi. Populistycznym elementem politycznej działalności było i jest pokazywanie się w różnych rolach: myśliwego i obrońcy tygrysów, dobrego narciarza, człowieka, który nie boi się latać strategicznymi bombowcami i schodzić w głębiny morskie na pokładzie atomowej łodzi podwodnej, nie mówiąc o walkach na tatami. W jakich kategoriach, jeżeli nie populistycznych, można też oceniać takie wypowiedzi: „A co, mieliśmy wytrzeć krwawe smarki i pochylić głowę?” Była to odpowiedź Putina na pytanie, dlaczego wojska rosyjskie wkroczyły do Osetii Południowej i Abchazji w sierpniu 2008 r.

Gdy rozpatruje się i próbuje znaleźć elementy populistyczne w programie Jedynoj Rossiji czy dokumentach państwowych, należy sobie zdawać sprawę, że faktyczny populizm tej partii i wielu innych sił politycznych polega na fakcie, że są zasłonięte „plecami” Putina. Jedinaja Rossija tak naprawdę sama sobą niczego nie reprezentuje, świeci odbitym światłem swojego przywódcy. I ten bezsporny fakt można nazwać największym populizmem w działalności politycznej partii władzy. Jej zadanie polega na realizacji nakreślonych przez lidera wskazanych kierunków działań, przygotowywanych programów, które są bezkrytycznie przyjmowane jako swoje przez członków partii.

Powołanie Ogólnorosyjskiego Frontu Narodowego, jest wspomniano, klasycznie populistycznym. Ma pozwolić na uniknięcie odpowiedzi na wiele pytań w kampanii wyborczej i umożliwić przedstawienie wyborcom prostych recept na trapiące ich bolączki. Z drugiej strony Władimir Putin podczas swoich wystąpień na forum partyjnym porusza problematykę populizmu twierdząc, że populizm, który jest właściwy dla partii opozycyjnych, jest niebezpieczny. Stosowanie go w walce politycznej, jego zdaniem, powinno być niedopuszczalne.

Zajmując się populizmem w rosyjskiej polityce warto przypomnieć jedno z jego najważniejszych narzędzi, koncepcję „suwerennej demokracji”. Już podczas początków rządów obecnej elity władzy powstawały różnego rodzaju pomysły na temat definiowania słowa demokracja w stylu autokratycznym. W publicystyce pisano o „kierowanej”, „sterowanej” lub „ograniczonej demokracji”. Inicjatorem dyskusji był Władysław Surkow, obecnie zastępca szefa administracji prezydenta FR, uważany za głównego ideologa Jedynoj Rossiji. To on w 2005 r. zainicjował dyskusję o narodowych priorytetach i następnie w lutym ogłosił podstawowe założenia suwerennej demokracji aktywowi partii. Surkow ogłosił, że Rosja nie naśladuje żadnych innych wzorców demokracji chcąc być niezależną i nie ma ochoty ulegania w tej materii wpływom zewnętrznym. To Rosja ma określać, co jest demokratyczne, a co nie. Suwerenność jest tutaj traktowana jako idea niepodległego, wolnego narodu, który samodzielnie rozstrzyga problem władzy. Wyklucza możliwość zmiany władzy przez czynniki zewnętrzne. Tak więc suwerenna demokracja polega na zwalczaniu (walce) z zewnętrzną demokratyzacją. Ta zewnętrzna demokratyzacja jest mechanizmem prowadzącym do desuwerenizacji. Demokracja jest jednocześnie w koncepcji Surkowa traktowana jako najważniejsza podstawa su-

werenności. Demokracja i suwerenność to dwie strony tego samego zdania. Naród jest suwerenny i w związku z tym samodzielnie rozstrzyga problem władzy i jej zmian w wymiarze personalnym. Jest to jednak możliwe tylko wtedy, gdy będzie dysponował aparatem, którym posługuje się demokracja, tj. partiami politycznymi, parlamentem czy środkami masowego przekazu. Konieczne jest jednak oparcie się na własnych wzorcach kulturowych i procedurach³¹. Koncepcja „suwerennej demokracji” jest więc w rzeczywistości *quasi*-ideologią aparatu władzy w Rosji, a poprzez swoją otwartość na interesy wszystkich występujących w niej grup interesów, niedookreśloności propagowanej idei stanowi uzasadnienie dla roszczeń Federacji do posiadania statusu imperium.

Dmitrij Miedwiediew w wywiadach twierdzi, że jego kurs polityczny polega na modernizacji gospodarki oraz modernizacji życia politycznego. Nie można stracić tego, co Rosjanie osiągnęli w ostatnich latach (od upadku ZSRR), lecz trzeba patrzeć naprzód, sięgać po doświadczenia innych krajów, szczególnie w gospodarce. Trzeba być otwartym na krytykę padająca pod adresem rządzących, lecz to nie oznacza, że należy uwzględniać wszystkie propozycje. Poglądy prezydenta Miedwiediewa pokrywają się więc z koncepcjami programowymi Jedynoj Rossiji i ideą „suwerennej demokracji”.

Konkludując można stwierdzić, że elementy populistyczne są wykorzystywane w polityce rosyjskiej obecnie rządzącej ekipy. Jednakże w dokumentach państwowych poświęconych polityce bezpieczeństwa i stosunkom z zagranicą nie są specjalnie eksponowane lub praktycznie nie występują. Dokumenty te reprezentują kompetentne i wysoce pragmatyczne poglądy na otaczającą rzeczywistość.

Populizm występuje, co wykazano na kilku przykładach, w dokumentach Jedynoj Rossiji i jest narzędziem wykorzystywanym w stosunkach wewnętrznych oraz na potrzeby wyborcze. W krótkim artykule trudno przedstawić całość zagadnień poruszonych w jego tytule. To z kolei prowadzi do wskazania niezbędności badania i prowadzenia studiów nad populizmem w Rosji, jego wpływem na rządzenie tym ogromnym państwem, jakością sprawowanej władzy oraz możliwym, potencjalnie niebezpiecznym, jego wpływem na politykę bezpieczeństwa i politykę zagraniczną Federacji. Nasuwa się pocieszający wniosek, że obecnie rządzący Rosją zdają sobie sprawę z niebezpieczeństwa stosowania narzędzi populistycznych w polityce, a zakres oraz sposób korzystania z tego instrumentu nie wymkną się im z pod kontroli i nie będą przez nich nadużywane.

---

³¹ Więcej o „suwerennej demokracji” zob.: R. Bäcker, *Rosyjskie myślenie...*, s. 71–81.